

AGAPE I OBJAVA BOŽJE LJUBAVI

Dr Celestin TOMIĆ

Ljubav je najuzvišenija stvarnost u svijetu. Ona je »osnovni zakon svemira«, izvor svih plemenitih težnja u ljudskom životu, središte i bitak izraelske religije i kršćanstva. Sve veliko, sve uzvišeno, sve lijepo u svijetu sagradila je ljubav. Aristotel kaže da prvi Pokretač pokreće svijet kao »predmet svoje ljubavi«. Dante u Božanskoj komediji pjeva: »Ljubav pokreće Sunce i ostale zvijezde« (Raj 33,145). Ljubav je u ljudskom životu izvor plemenitih težnja, dubokih radosti, blaženih iskustava; ona je plodno tlo napretka i sklada, pokretač i stvaralac velikih djela umjetnosti i kulture. Bez ljubavi nestalo bi u svijetu svjetla, topline, radosti i zavladao bi tama, mržnja, uništenje. Jao čovječanstvu ako bude ljubav nadvladana mržnjom, ako rušilačke, razorne, uništavajuće snage potisnu snage ljubavi koja jedino izgrađuje, usrećuje i obogaćuje. Bez ljubavi svijet ostaje bez svjetla i života, vraća se u prvotni kaos, u *tohuvabohu*, postaje pust i prazan, vraća se u svoje ništavilo. Iako nam stanje koji put izgleda beznadno i mislimo da ljubav nikad neće nadvladati mržnju (Parmenid), Biblija nam ulijeva vedrinu i optimizam kad nam objavljuje: Bog je stvorio svijet u ljubavi, i svijet počiva na Božjoj ljubavi, zato će ljubav konačno trijumfirati.

Problem ljubavi

Ljubav je veoma složena stvarnost. Govorimo o Božjoj ljubavi i čovječjoj ljubavi, o božanskoj, transcendentnoj i stvorenoj, ovozemnoj ljubavi. Kakav je odnos među njima? Postoje li različite »ljubavi« koje nemaju među sobom ništa zajedničko, koje se međusobno suprotstavljaju i svaku bi trebalo izraziti svojom posebnom riječju? Ili je to u temelju i biti jedna ljubav s mnogosvrtnim aspektima, i možemo li mnoštvo različitih stvarnosti izraziti jednim pojmom »ljubav«, kako to imamo u hrvatskom jeziku?

Može li se govoriti o ljubavi Božjoj? Zar je moguće da Bog, neizmjenjano savršen, punina svake dobrote i ljepote, punina Bitka, može ljubiti stvorenje, svijet i čovjeka, ograničeno, omeđeno biće koje mu ne može ništa pružiti, ništa uzvratiti, ništa dodati njegovu blaženstvu? I kako čovjek može ljubiti Boga? Bitno je u ljubavi da traži i stvara savršeno jedinstvo. Kako se može to jedinstvo ostvariti između neizmjenjelog Boga i ograničenog stvorenja čovjeka?

Aristotel smatra stoga da je besmisleno govoriti o ljubavi bogova prema ljudima. Oni ne trebaju nikakva dobra za svoju blaženstvo. Bog je po Platonu apsolutno Dobro, sama Dobrota i Ljepota. Zato i ne može ljubiti, jer bi to uključivalo obogaćenje njegove osobe, a to je apsurdno. Može se reći: Bog je milosrdan, Bog je dobrotiv i iskazuje svoju dobrotu ljudima koji to zaslužuju. Ali se ne može reći: Bog ljubi svijet i čovjeka. Jednako je besmisao reći: »on ljubi Zeusa« (Aristotel, Velika etika 2,11,1208). Smiješno je govoriti o ljubavi čovjeka prema Bogu.

Isto tako se postavlja poteškoća i o ljubavi prema bližnjemu i o njenoj religioznoj vrednoti. Grčki filozofi naglašuju humanizam i filantropiju. Ali što se bogova tiče moja ljubav prema bližnjemu? U čemu može biti religiozna vrijednost bratske ljubavi? Možda samo kao neko »pravo« da mogu stupiti pred Boga mirne savjesti što se nisam ogriješio o pravdu i pravednost.

I napose erotska ljubav, zaručnička i bračna. Istina, u prirodnim religijama štiju se bogovi i božice ljubavi i plodnosti: Aštarta i Baal, Afrođita i Eros. Imaju svoja svetišta i svoja bludišta. U njima se razbludnim kultovima i obredima časte ta božanstva. No u tim kultovima želi se samo izraziti snaga i moć ljubavi, erosa, koju doživljuje čovjek kao nešto demonski snažno i ljubavna iskustva prebacuju se u područje božanskih parova, u božansku povijest.

Bog filozofa i božanstva prirodnih religija ne mogu ljubiti svijet i čovjeka, niti im čovjek može odvratiti ljubavlju, a niti njih može interesirati ljudska strastvena i duhovna ljubav.

A Bog Biblije, Bog objave govori o svojoj ljubavi. On se otkriva kao Bog ljubavi koji ljubi svijet i čovjeka, koji traži da mu čovjek uzvрати ljubav, i zapovijeda roditeljsku, bratsku, zaručničku, prijateljsku ljubav, ljubav prema bližnjemu. »Ljubi Boga svoga« i »Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe« temeljni je zakon i starozavjetne i novozavjetne objave. Bilo je ipak potrebno petnaest stoljeća da u punini objave u Isusu Kristu upoznamo da to nisu dvije različite ljubavi, nego da je to jedna te ista ljubav koja ima svoj izvor u Bogu koji je Ljubav (1 Iv 4,8) i svoju ljubav izljuje na svoja stvorenja. Ta se ljubav osmišljuje u čovjeku, u njegovoj tjelesnoj i duhovnoj, strastvenoj i promišljenoj ljubavi.

U Isusu Kristu ujedinjuje se složena stvarnost ljubavi božanske i ljudske. U utjelovljenoj Riječi Božjoj nalazi svoj konačni smisao ljudska ljubav, i u Njemu i Njegovu Duhu vraća se ta razlivena ljubav Božja u svemiru i čovjeku izvoru svake ljubavi, Ocu. To jasno kaže Isus u svojoj velikosvećeničkoj molitvi: »Da svi budu jedno, Ti Oče u meni i ja u tebi, tako neka i oni u nama budu jedno!« (Iv 17,21).

Korisno je pogledati kroz postupnu Objavu Božju kako se je ovo svjetlo postepeno probijalo kroz tkivo povijesno-spasiteljske poruke i kako su nadahnuti pisci pokušali da nađu prikladan izraz da izraze tu bogatu i složenu stvarnost.

Korisno je i radi toga što nam se u ovoj objavi tajne ljubavi otkriva i objavljuje Bog. Čovjek smrtnik ne može vidjeti »Božje lice« (Izl 33,23). »Boga nitko nikada nije vidio« (Iv 1,18). On »boravi u nepristupačnoj svjetlosti« (1 Tim 6,16). Bog je nedostupan, nepoznatljiv, nedostiživ. I on nam se objavljuje u zahvatima i riječima i otkriva nam postupno svoj spasiteljski naum spasenja, a to je naum njegove lju-

bavi. Bog se čovjeku objavljuje zahvatima koji otkrivaju njegovu ljubav, progovara čovjeku djelima ljubavi, jer je to jedini jezik koji čovjek može razumjeti, i tako shvatiti i upoznati Boga.

Objava Boga ljubavi u Starom zavjetu

Iako je temelj i srž starozavjetne objave, židovske teologije i etike, pravednost a ne ljubav, ipak kroz sve stranice Starog zavjeta probija se istina objave da je ljubav temelj stvaranja i povijesti, biblijske teologije i etike, jer Bog je ljubav.

Božja ljubav. Stvaranje svijeta i čovjeka prikazano je u Pismu kao čin Božje ljubavi. »I vidje Bog sve što je učinio i bijaše veoma dobro« (Post 1,31). Vrhunac svoje ljubavi očituje u stvaranju čovjeka. Stvara ga na »sliku svoju« da može s njime započeti dijalog ljubavi i prigrliti ga u zagrljaj svoga božanskog života. Praroditelji su osjetili ovaj zagrljaj ljubavi. No u samom početku istrgli su se iz ovog zagrljaja. Bio je to početak »grijeha svijeta«. Ali Božja ljubav je jača od grijeha. Bog će i dalje otkrivati palom čovječanstvu svoju ljubav. I ljubav će konačno pobijediti.

Božja ljubav spasava Nou od potopnih voda i sklapa s njime savez, što je vječni znak njegove ljubavi prema čovječanstvu (Post 9,1—17). I kad je čovječanstvo krenulo putem grijeha, Bog poziva Abrahama i započinje novi dijalog ljubavi koji će doseći svoj vrhunac dolaskom Sina Ljubimca. Svoju ljubav Bog potvrđuje obećanjima, savezima s Abrahamom i ocima (Post 15,18; 26,3—6; 28,13—15). Obećanja se počinju ispunjavati u izbavljenju Izraela iz egipatskog sužanjstva i sklapanju saveza na Sinaju (Izl 24,8; 34,10). Bog se objavljuje kao Bog ljubomoran (Izl 20,5 ss) i traži odgovor na ljubav: »Ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom« (Pnz 6,5).

Sinajska nam tradicija donosi i prvu jasniju objavu Boga ljubavi. Mojsije je uzašao na nebo da bi donio izabranom narodu Božji zakon. Kad se vratio vidio je kako se Izraelci klanjaju zlatnom teletu. Izrael je raskinuo savez i prezreo Jahvu, Boga svoga. Mojsije moli za narod da mu se Jahve smiluje. Moli da mu Bog objavi »svoje putove« (Izl 33,13), da shvati Boga, da ga upozna. Svjestan je da »Lice Božje« ne može vidjeti (Izl 33,23). Moli da mu objavi svoj spasiteljski naum. I Bog mu se objavljuje:

»Jahve, Jahve! Bog milosrdan i milostiv — bogat ljubavlju i vjernošću« (Izl 34,6).

Svaka riječ u izvorniku doziva u sjećanje bogata svojstva Božje ljubavi. »Milosrdan« — *raham* izražava nježnost i toplinu majčinog krila. Njegova je ljubav majčinska ljubav koja se »obnavlja svako jutro« (Tuž 3,23). *Hanun* — »pun ljubavi« podsjeća nas na majku koja se naginje nad svojim čedom s puno ljubavi, darivanja, bogatim darovima svoje nježnosti i ljubavi. *Hesed* — »bogat ljubavlju«, gotovo neprevediva riječ, podsjeća nas na zaručničku ljubav, ljubav dvoje zaljubljenih što traže savršeno sjedinjenje u zanosu, ushиту, plamenu. *Emet* — »vjernost« izražava sigurnost, čvrstoću, neumištivost, pobjedu ljubavi uza svu nevjeru, izdajstva, prijevare sa strane čovjeka. Zaista, Bog nam daje svoju vizitkartu (P. Gelin).

Izrael će u svojoj povijesti ponavljati sinajski grijeh. U dodiru s kanaanskom civilizacijom i religijom i on će nanovo i nanovo lijevati »zlatno tele«, raskidati savez s Jahvom i prihvaćati kanaanska božanstva ljubavi i plodnosti. Proroci će pozivati narod na obaveze Sinajskog saveza i produbljavati smisao toga saveza. Nije to samo neki »pravni« ugovor. To je *berit*, savez između Jahve-zaručnika i Izraela, njegove zaručnice. Zato otpad od Saveza, od Boga, žigoše kao preljub, kidanje i bludničenje (Hoš 2,4,7; 4,10; Jr 5, 7; 13,27; Ez 23,43).

Hošea najavljuje nerazrješiv novi bračni savez između Jahve i vjernog naroda: »Zaručit ću te sebi do vijeka; zaručit ću te u pravdi i u pravu, u nježnosti i u ljubavi; zaručit ću te sebi u vjernosti i ti ćeš spoznati Jahvu« (Hoš 2,21 s). Triput ponavlja »zaručit ću te« da naglasi važnost ovih zaruka. Iznosi zatim pet unutarnjih svojstava ove nove veze: »pravda i pravednost« označuje sklad unutarnji sa zahtjevima ove veze, Božju milosrdnu vjernost svojim obećanjima (RBT — PRAVEDNOST). — *Hesed* — »nježnost«, označuje i milosrđe i nježnost i ljubav, sve što omogućuje i ostvaruje savršeno zajedništvo. — *Rahamim* — »u ljubavi« izražava puninu ljubavi i nježnosti prema slabima, bijednima, siromašnima. Siromaštvo i bijeda čovjekova u njegovu postojanju i životu neće biti smetnja za prisno, puno ljubavi sjedinjenje. — *Emuna* — vjernost, vjera, sigurnost. Vječna će i neuništiva biti veza ljubavi.

I dar — miraz ove zaručničke veze bit će: »spoznaja Jahve«. *Yada'* — »spoznati« u Bibliji je bremenit izraz. Izražava egzistencijalni odnos koji može poprimiti mnoge oblike, ali uvijek označuje nešto iskusiti, doživjeti, prisno i stvarno. Hošea ovdje aludira na bračnu vezu da označi Božju ljubav kao nesebičnu, darovnu, plodnu, koja stvara savršeno zajedništvo. Značajno je da Hošea kad govori o ljubavi Boga prema Izraelu upotrebljava uobičajeni izraz za ljubav — *ahab*. Ali kad govori o ljubavi Izraela prema Jahvi, upotrebljava neobični izraz *jada'*. Vjerojatno zato da izbjegne glagol *ahab* u odnosu Izrael-Jahve koji je profaniran u razvratnim kultovima plodnosti.

Bog se objavljuje preko proroka Hošeje kao zaručnik pun ljubavi, nježnosti i vjernosti. Ovu sliku dalje razvijaju Jeremija (Jr 2,2,20; 31,3), Ezekiel (16,1—43,59—63), Knjiga utjehe (54,4—8). Ova ljubav u svoj svojoj netaknutosti kao navještaj proročki opjevana je u Pjesmi nad pjesmama.

I prirodne religije govore o bračnim vezama kao o nečemu božanskom. U hramovima kulta plodnosti vjernici nastoje sakralnim obredima doći u vezu s božanstvom i posvetiti tako svoj bračni život i ljudsku plodnost. Ipak je bitna razlika između kulta plodnosti i biblijskog simbolizma ljubavi Boga prema svome narodu. U kultovima plodnosti ta se veza temelji na mitovima o partnerima bogova i božica, na mitološkoj »božanskoj povijesti«. Biblijski simbolizam temelji se na povijesno-spasiteljskim zahvatima Božjim. Biblija ne pozna »božanske povijesti« već samo povijest spasenja koju stvara Jahve koji nema uza se nikakva partnera. Stoga se proroci i mogu bez bojazni poslužiti ovim snažnim izražajnim slikama zaručničke ljubavi Jahve i Izraela da bi odvratili Izraela od razbludnih kultova plodnosti i podsjetili ga na vječnu ljubav Jahve prema svome narodu.

Bog filozofa ne može ljubiti. Bog Objave može ljubiti jer je njegov bitak ljubav. A ljubav u Bibliji znači nešto drugo i nešto više nego u

grčkih filozofa. Božja ljubav ne ispituje zasluge, vrijednost, korisnost, dostojanstvo onoga kome se daje u ljubavi. Božja je ljubav stvaralačka, nezasluzeni dar. Ona nevrijednog, grešnog, nevjernog čovjeka čini vrijednim, vjernim i pravednim, dostojnim Božje ljubavi. Božja je ljubav plodna, ona daje život i podržava ga (Hoš 9,11—17). To je snažna ljubav Oca (Hoš 11,1—9; Pnz 1,31), nježna ljubav majke (Iz 66,13), vjerna ljubav zaručnika (Hoš, Jer, Ez). Ona stvara zajedništvo s Bogom, zajedništvo milosti, života, blaženstva i sreće.

Božja ljubav traži odgovor. Zato najveća zapovijed i srž vjere Izraela jest: »Ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojim i svom snagom svojim« (Pnz 6,5).

Ljubav prema bližnjemu. Stari zavjet pozna zapovijed: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe« (Lev 19,18). Ljubav prema bližnjemu prigrbljuje najprije »sinove svoga naroda« (Lev 19,18), sunarodnjake. Zatim se proširuje na domoroce koji stanuju u zemlji i na putnike, prolaznike kojima treba iskazivati gostoprimstvo (Lev 19,34; Pnz 10,19). Ni ljubav prema neprijateljima nije nepoznata u Starom zavjetu (Izr 25, 21; 19,1), iako nije jasno naglašena.

Ta ljubav nije ipak neki humanizam, filantropija. Iako u Starom zavjetu nalazimo odijeljenu zapovijed ljubavi Boga i ljubavi bližnjega, ova je izražena kao religiozna vrednota, kao zahtjev Jahvin. Jahve je traži (»Ja Jahve!« Lev 19,10.18.34 itd.). Ona se temelji na Savezu i izraz je savezničke ljubavi prema Bogu. Ona je ispunjenje Zakona Saveza (Pnz 6,1—7). Bogu je draža nego i sam kult i žrtve. Bez ljubavi prema bližnjemu bezvrijedan je i naš kult Bogu i naše žrtve (Am 5,21—24; Hoš 6,6; Mal 6,7; Jer 7,21 s).

Starozavjetna objava povezuje već ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjemu u jedno. I ove dvije ljubavi su odgovor na Božju ljubav. One su zapravo Božja ljubav, koju Bog u nama stvara, ljubav nezasluzena (Hoš 11,1; 6,4). To izražava biblijski bremenit izraz: »hodati Božjim putovima« (Pnz 20,12; 11,22; 19,9), što je srž religioznosti starozavjetnog pravednika.

Nadahnuti pisac već ponire u tajnu Božje ljubavi i nastoji da to izrazi prikladnim riječima: *ahab* — ljubiti, *raham* izražava nježnost ljubavi, *hesed* nezasluzenu, milosrdnu ljubav, *jada'* duboku životnu značajku ljubavi. Takva mora biti i ljubav prema bližnjemu, ljubav darivanja, nesebična, prihvaćajući bližnjega onakva kakav jest sa svim njegovim slabostima i nesavršenostima, ljubavlju kojom i sebe prihvaćamo, da se u zajedništvu s njime sjedinimo s Gospodinom. Ovo sebedarje postat će zbilja u novozavjetnoj objavi u Isusu Kristu. Ali već starozavjetna objava otkriva nam polako veo »Božjeg lica« da ga upoznamo i shvatimo kao Boga ljubavi.

Prijevod Sedamdesetorice (LXX)

U Egiptu, u Aleksandriji učeni rabini židovski u 3. i 2. st. preveli su Sveto pismo na grčki jezik. Bio je to neprocjenjiv dar objavljene religije grčko-poganskom svijetu. I Jafet »može sada prebivati pod šatorima Šemovim« (Post 9,27). Prevodioci su osjetili poteškoće prijevoda iz jednog semitskog jezika na jedan indoevropski jezik, s jezika konkretnog na apstraktni grčki jezik. Kako prevesti bogatstvo objave na grčki je-

zik koji ne posjeduje prikladne i adekvatne izričaje bremenitih hebrejskih riječi?

Prevodioci su se našli posebno pred teškoćom kako prevesti na grčki jezik riječi ahab, hesed, raham, jada' koje označuju ljubav Božju i ljubav što ju je Bog ulio u čovjeka kao odsjev svog intimnog bića, kao znak našeg tajanstvenog srodstva s Bogom. Grčki jezik ne posjeduje riječ koja bi izrazila ono što je bit objavljene religije, ljubav koja nas uvodi u biblijski svemir u kojem sva stvorenja postaju »brat« i »sestra«, svako stvorenje sakrament — znak božanske ljubavi.

Grčki jezik posjeduje više termina da izrazi stvarnost ljubavi.

Najviše se u klasičnom jeziku upotrebljava glagol *eran* i izvedena imenica *eros*. Eros je tipično ljudska ljubav. Može označavati roditeljsku, sinovsku, prijateljsku, drugarsku ljubav, ali posebno izražava seksualnu, bračnu ljubav — erotiku. Platon piše: eros nas »oslobađa mrzovoljnosti, puni nas prijaznošću, čini da se sastajemo na sastanke, vođa je svetkovinama, igrama i žrtvama; donosi krotkost, odnosi divljinu...« Eros je plodna ljubav i stvara znanost i kulturu. »Svatko postaje pjesnik, pa bio i bez muza prije« (Platon, Symposium gl. XIX; usp. J. Weissgerber, Osnovni zakon svemira, 104).

Platon u Symposiumu u mitu opisuje rađanje erosa. Rađa se iz sučeta *Penia*-siromaštva i *Ponos*-bogatstva. Eros je težnja za dopunom, čežnja za bogaćenjem, za sticanjem lijepog, korisnog i ugodnog čega čovjek nema. Eros je prema tome egocentrična ljubav, sebična, zatvorena, slijepa bez višeg cilja. I ukoliko se misli na erotsku ljubav, to je strastvena ljubav, seksualna požuda, nagoniska ljubav. Sada je vatrena, silovita, strastvena, za čas hladna, bezosjetna, tragična. Ona je samo »privid« i »gluma«, zanos i razočarenje, a ne istinska ljubav o kojoj govori Pismo.

Erotska ljubav ima svoje božanstvo: *Eros*. Njemu se podižu velebnih hramovi, pjesnici mu posvećuju zanosne i strastvene hvalospjeve. Neki ga smatraju najvećim božanstvom. Sve sile neba i zemlje, bogovi i ljudi, njemu su podložni. On je najveća i jedina veličina. Tko mu se podloži, nema više svoje slobode, svoje volje. Postaje rob, slijepac koga eros vodi kuda hoće. On obećaje i pruža čovjeku najviše blaženstvo, slatki život u ovoj dolini suza, ali koji završava suzama i smrću. I moderna psihoanaliza povezuje libido i thanatos, eros i smrt.

Eran i eros nije prikladan da izrazi biblijski pojam ljubavi. Eros označuje egoističnu čežnju za posjedovanjem onoga što drugi posjeduje, sebičnu, egoističnu i strastvenu težnju, a *biblijska ljubav* označuje *darivanje* nesebično, najviše priznavanje drugoga, ljubav poradi njega samoga i njegove vrijednosti, što ostvaruje istinsko sjedinjenje. *Biblijska ljubav* nije prvotno nagon nego *čin volje*, nije opojnost i osjećaj nego djelo (Pnz 6,5). Traži cijelog čovjeka (Pnz 7,13).

Biblijska ljubav traži *osobni odnos*. Po Platonu eros se može protezati na osobe, stvari i ideje. Biblijska ljubav ima kao predmet svoje ljubavi samo osobu: Boga i čovjeka. I ljubav prema stvorenju u završnici je opet ljubav prema Bogu, izvoru svake stvorene ljepote i dobrote.

Prevodioci LXX izbjegli su ovaj izraz. Nigdje se ne pojavljuje riječ eros u prijevodu LXX i samo na jednom mjestu dolazi glagol eran. U ovom izboru otkriva se indirektna osuda razbludnog kulta božanstva

ljubavi i plodnosti, kojim se obesčašćuje ljepota, snaga, stvaralaštvo biblijske riječi ljubavi.

Drugi izraz za ljubiti-ljubav jest *philein-philía*. Izražava prijateljsku, drugarsku, čovječansku ljubav. To je nesebična i sveobuhvatna ljubav, obuhvaća čovjeka i sve što je stvorio. To je ljubav promišljena, voljna, svjesna, istinski humanizam i filantropija koji se u vrijeme postanka LXX razvijaju i njeguju u grčkom svijetu.

Ali i ovaj izraz označuje odviše ljudsku ljubav i ne može se njome izraziti ljubav prema Bogu. Osim toga ta je ljubav izraz simpatije i čuvstva. Čovjek se može otvoriti svome bližnjemu, a može ostati indiferentan prema njemu. A biblijska ljubav prema bližnjemu ne ostavlja treću mogućnost — indiferentnost nego: ili ljubav ili mržnja.

Ta ljubav bila je u grčkom svijetu zamračena senzualnošću, pedrastijom, homoseksualnošću kako nam to izdaleka otkriva Platon u svom Symposiumu.

Zato je shvatljivo što prevodioci LXX izbjegavaju i taj izraz; nalazimo ga u prijevodu samo 10 puta.

Postoji još jedan glagol u grčkom jeziku koji se ne upotrebljava kod klasika tako često a to je *agapan*. Etimologija te riječi je nejasna. Ona znači zadovoljan biti, postupati prema nekome s čašću, težiti za nečim, cijeniti nešto ili nekog više od drugog radi neke posebne svrhe i posebnog razloga. Prevodioci su uzeli taj glagol jer nije ničim bio opterećen i obesvešćen. Izvedena imenica je *agape*. Ne nalazi se u grčkom klasičnom jeziku. Možda su je našli u egipatskom dijalektu. Vjerojatnije je da su je sami prevodioci načinili i tako dobili novu riječ koja je u stanju da izrazi bogatstvo i puninu biblijske riječi ljubavi.

Agape postaje tako biblijski svojstven izraz da izrazi božansku transcendentnu ljubav, i čovječju, stvorenu ljubav, ljubav koja je uvijek darovana, osobna i stvara jedinstvo i zajedništvo.

Agape će izraziti Božju transcendentnu ljubav, stvaralačku i darovanu, osobnu i slobodnu, milosnu i vjernu.

Agape će izraziti i sve nijanse čovječje ljubavi na kojoj se temelje rodbinski, društveni, nacionalni i humani odnosi. Ona će izraziti ono »davati i primati, služiti i primati usluge, ljubiti i biti ljubljen: što znači biti čovjek« (Holandski Novi katekizam 452). To će biti uvijek ljubav osobna i darovana, koja ne gleda u bližnjemu predmet svoje koristi, dobitka, nego osobu koju želi usrećiti, kojoj se želi darivati radi nje same.

Agape će izraziti i erotsku, zaručničku i bračnu ljubav. I ona je dar Božji i mora biti odsjev njegove ljubavi, njegova bitka. Čovjek je stvoren kao muško i žensko, jedno za drugo, za zajedništvo i jedinstvo (Post 2,24). Kao »muško i žensko« čovjek je »slika Božja« (Post 1,27). Ni erotska se ljubav ne može prezreti, potisnuti, potcijeniti. Kad se god u povijesti pojavio prezir prema zaručничkoj ljubavi, bila je zamračena ili zanižavana vjera u Boga Stvoritelja svemira i ljudskog tijela. Zaručnička i bračna ljubav u Svetom pismu označuju nesebično darivanje, uzajamno obogaćivanje, stvaranje jedinstva a ne egocentričnu težnju za gospodarenjem i strastvenu požudu. Stoga se i ta ljubav može izraziti riječju agape jer izražava Božji dar, Božju ljubav koju je sam Bog usadio u srca zaljubljenih.

Agapan i *agape* postaju tako posvećene, biblijske riječi koje izražavaju bogatstvo objave stvarnosti ljubavi koja nam omogućuje da shva-

timo i upoznamo »Božje lice«, da upoznamo Boga koji je Bog ljubavi i Ljubav.

AGAPE u Novom zavjetu

Novi zavjet je punina objave, objave Boga koji je ljubav. U Isusu Kristu, daru Oca, upoznajemo Božju ljubav. Duh Sveti, Duh Sina Božjega, uvodi nas u tu istinu, u zajedništvo s Ocem.

Novi zavjet je napisan na grčkom jeziku. Da izrazi objavu tajne ljubavi, kanonizira glagol *agapan* i imenicu *agape* koju su već posvetili nekako prevodioci LXX. Novozavjetni pisci nikad ne upotrebljavaju izraz *eran* i *eros*, veoma rijetko *philein* — voljeti (25 puta; Ivan sam 13 puta!) da izraze ljudsku veličinu prijateljstva, bratstva, zajedništva. Za sve vrste ljubavi oni upotrebljavaju *agapan* (146 puta) i *agape* (120 puta). Apostol Pavao će 36 puta napisati u svojim poslanicama glagol *agapan* i 80 puta *agape*. I apostol ljubavi 74 puta glagol *agapan* i 31 put *agape*.

Božja ljubav. Isus Krist je sam najviši izraz Boga ljubavi. Što je u Starom zavjetu bilo naznačeno u obećanjima, savezu, proroštvima, Novi zavjet vidi ostvareno u Isusu Kristu. U njemu nam nepoznatljivi i nedostupni otkriva »svoje lice« i »svoje putove«. »Boga nitko nikada nije vidio: Jedinorođenac — Bog, koji je u krilu Očevu, on ga je objavio« (Iv 1,18). »Tko vidi mene, vidi i Oca«, reći će Isus Filipu. »Ja sam u Ocu i Otac je u meni« (Iv 14,9—11).

Isus nam otkriva Oca kao jedino »dobrog« (Mt 10,18), milosrdnog (Mt 18,33), puna ljubavi (Mt 5,45; 6,9). Bog pun ljubavi poput pastira traži izgubljenu ovcu (Lk 15,4—7) i prima odlutalog sina opet u svoj zagrljaj (Lk 15,11—32). I ova Očeva ljubav dobiva konkretni izraz u životu i djelovanju Isusa Krista, koji je došao da »traži i spasi što je izgubljeno« (Lk 19,10). Bog Otac dajući nam Sina, daje nam Sebe i otkriva tako svoju neizmjernu ljubav prema svijetu. Ivan će s uzbuđenjem napisati: »Da, Bog je tako ljubio svijet, da je dao svoga jedinorođenog Sina da ne pogine nijedan koji u nj vjeruje, već da ima život vječni« (Iv 3,16).

Pavao će naglasiti ovo očitovanje Božje ljubavi u Isusu Kristu: »Bog pokaza svoju ljubav prema nama time što je Krist, dok smo još bili grešnici, umro za nas« (Rim 5,8). I razmišljajući nad svojim nekadašnjim životom bez Krista, potresno uzdiše: »Sin Božji me je ljubio i samoga sebe za mene predao« (Gal 2,20).

Ljubav Božja koja nam je u Kristu zasjala stvaralačka je, zaručnički plodna (Ef 5,22). Ona stvara u nama novi život. »Iz svoje velike ljubavi kojom nas je ljubio, nas koji smo bili mrtvi zbog grijeha, s Kristom oživi« (Ef 2,4), »u ljubavi nas preodredi sebi po Isusu Kristu« (Ef 1,5).

I apostol Ivan otkriva nam Božju ljubav. »U tome nam se očitovala ljubav Boga što je Bog poslao na svijet svoga Jedinorođenog Sina da živimo po njemu« (1 Iv 4,9). Ova Božja ljubav nije neko apstraktno filozofsko rezoniranje, nego povijesno spasiteljska zbilja koja dolazi do svoje punine na križu. »U ovome se sastoji ljubav: nismo mi ljubili Boga, nego je on ljubio nas i poslao Sina svoga kao žrtvu pomirnicu za naše grijeh« (1 Iv 4,10).

Apostol ljubavi ponire dublje u Božji unutarnji bitak, otkriva nam »Božje lice« i daje nam najpotpuniju definiciju Boga koju mogu ljudske riječi izraziti: »Bog je ljubav« (1 Iv 4,8.10).

Božja ljubav koja nam je u Kristu zablislala traži i odgovor čovjekov. Isus će ponoviti zapovijed ljubavi: »Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom, svom pameti svojom i svom snagom svojom« (Mt 12,31). Ovo je prva zapovjed Zakona, to je i prva zapovijed Evandjelja.

Liberalna protestantska teologija obesvetila je Božju ljubav u čisto ljudsku ljubav. I zastupnici teologije smrti Boga govore samo o ljudskoj ljubavi, o filantropiji, horizontalnoj ljubavi. Objava nam govori da je prva zapovijed ljubiti Boga. Ona je najviše mjerilo, *forma omnium virtutum*, daje svim krepostima vrijednost, puninu, savršenstvo. Bez te ljubavi nema i ne može postojati nijedna druga ljubav.

Ljubav prema bližnjemu. Isus nije došao dokinuti Zakon nego usavršiti ga (Mt 5,17). Novi zavjet će ponoviti zapovijed ljubavi izrečenu u Lev 19,18: »Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe« i to će ponoviti osam puta (Mt 19,19; 22,39; Mk 12,31.33; Lk 10,27; Rm 13,9; Gl 5,14; Jak 2,8).

Iako ova zapovijed zvuči jednako kao i u Starom zavjetu, ona u novozavjetnoj objavi izražava ipak nešto posve novo.

1. Prva je novost što je ova zapovijed povezana uz zapovijed ljubavi prema Bogu. U Starom zavjetu ove dvije zapovjedi bile su odijeljene (Pnz 6,5 i Lv 19,18).

No, možda nam to ne izgleda nešto posve novo. Suvremenici su već povezivali ove dvije zapovjedi. Prema Lk 10,27 učitelj zakona povezo je ove dvije zapovjedi. Filon uči da su to dvije temeljne zapovjedi o kojima sve ostale ovise (Spec. leg. 2,63). Povezuju ih i neki apokrif (kao Test Iz 5,2; 7,6; Test Dan),2 s; Test Zb 5,1 itd.).

Iz prvog stoljeća prije Krista sačuvala nam se jedna priča. Dođe poganin prozelić R. Šamaju i pokaže se spremnim da će poslušati pouku o Zakonu stojeći na jednoj nozi. Šamaj ga s indignacijom odbije. Ode R. Hillelu s istom molbom. I ovaj mu sažme Toru u jednu izreku: Ne čini bližnjemu što ne bi želio da tebi drugi učini. To je sav Zakon. Ostalo je tumačenje toga. Idi i čini tako.

Ipak u novozavjetnoj formulaciji imamo nešto *bitno novo*: zapovijed ljubavi bližnjega »jednaka je prvoj«, ljubavi prema Bogu (Mt 22,39). Ljubav prema Bogu je temelj i početak ljubavi prema bližnjemu, i ova određuje i očituje ispunjenje prve.

2. Druga novost jest što zapovijed ljubavi prema bližnjemu obara sve rodbinske, društvene, političke, religiozne, rasne i kulturne međe. Bližnji — *plesion* nije onaj koji mi je najbliži ili veoma blizak, nego onaj koji mi je blizak, svaki čovjek, pa bio to i neprijatelj.

Filon poznaje gradacije u ljubavi: prvo dolazi sunarodnjak, pa prozelić, zatim redom pridošlica, neprijatelj, rob, životinja, biljka, sve stvorenje. Novi zavjet ne pozna gradacije. Zapovijed ljubavi proteže se na svakog čovjeka bez razlike.

Istina, ni u Starom zavjetu nije bila nepoznata ljubav prema neprijateljima. I oni su bili donekle uključeni u zapovijed: »Ljubi bližnjega svoga« (Lv 19,18). Ali u evanđeoskim vremenima vidimo da se ta zapovijed nije tako tumačila. Evanđeoski tekstovi govore nam o mržnji

Židova na Samarijance i pogane, o mržnji pravednika na grešnike, »sinova svjetla« na »sinove tame« (Qumran), farizeja na ostale Židove nefarizeje.

Ova suprotnost dolazi do izražaja u paraboli o milosrdnom Samarijancu. Isus, da naglasi zahtjev ljubavi, suprotstavlja svećenika i levitu, predstavnike službenog židovstva, milosrdnom Samarijancu, predstavniku naroda koji treba mrziti (Lk 10,29—37).

Još snažnije je to naglašeno u Govoru na Gori: »Čuli ste da je rečeno: Ljubi svoga bližnjega, a mrzi svoga neprijatelja. A ja vam kažem: Ljubite svoje neprijatelje i molite za one koji vas progone...« (Mt 5,43—47). U Starom zavjetu nema riječi o mržnji na neprijatelje. Mnogi danas misle da je izričaj formuliran na temelju učenja Kumranske zajednice gdje se zahtijeva mržnja na »sinove tame«.

3. Novo je i utemeljenje ove zapovijedi: na ljubavi Oca nebeskog. Ispunjavajući zapovijed ljubavi prema bližnjemu, posebno prema neprijateljima, postajemo »sinovi svoga Oca nebeskoga, koji čini da njegovo sunce izlazi nad zlima i dobrima i da kiša pada pravednima i nepravednima« (Mt 5,44), postajemo savršeni kao što je savršen Otac nebeski (Mt 5,47). To je nečuveno, nešto revolucionarno. Izrael je imao uzor *Zakon*. Tko bi mogao pomisliti nasljedovati Boga, Strašnog i Svetog!

I budući da se ta Očeva ljubav očitovala u Isusu Kristu, Isus postaje predmet i uzor te ljubavi. Djela učinjena bližnjemu učinjena su samom Kristu (Mt 25,31—36; Mk 9, 37). Isus Krist je prisutan u potrebnom, nemoćnom, bolesnom, progonjenom, gladnom, žednom, bosom, golom, utamničenom i progonjenom.

Isus u svom utjelovljenju, životu i smrti, u svom poniženju i u svojim patnjama izraz je Očeve ljubavi prema čovjeku i svijetu, i poticaj kako i mi moramo ljubiti bližnjega. »On, božanske naravi... lišio se nje uzevši narav sluge i postavši sličan ljudima... ponizi sam sebe postavši poslušan do smrti, i to do smrti na križu« (Fil 2,6—8). »Radi nas od bogataša postao je siromah da vi postanete bogataši njegovim siromaštvom« (2 Kor 8,9). Da, »Bog nas je ljubio, i mi moramo ljubiti jedan drugoga« (1 Iv 4, 11).

Tko ljubi brata istrgnut je iz carstva sotone (1 Iv 3,10), pripada carstvu svjetla (1 Iv 2,10) i života (1 Iv 3,14). To je Isusova zapovijed (Iv 15,12), nova zapovijed (Iv 13,34), Kristov Zakon (Gl 6,2), »kraljevski zakon« (Jakov 2,8). Ljubav je iznad znanja, iznad karizma, iznad osjećaja. Ona ravna kršćanskom slobodom. »Sve treba u ljubavi činiti« (1 Kor 16,14). »Nijedan ne živi samom sebi, ni jedan ne umire samom sebi... Gospodinu živimo... Gospodinu umiremo« (Rim 14,7 s). Isus je Očeva ljubav. U ljubavi prema bližnjemu očitujemo svoju ljubav prema Kristu i prema Ocu.

I jer smo u Kristu primili posinaštvo Božje (Iv 1,12), odatle zahtjev našeg milosnog postojanja da nasljeđujemo ljubav nebeskog Oca.

Agape, zapovijed i Duh Sveti. Ivan govori o zapovijedi ljubavi (Iv 15,12), Pavao i Jakov o Kristovu Zakonu ljubavi (Gl 6,2; Jak 2,8). »Ljubav je ispunjeni Zakon« (Rim 13,10). O dvjema zapovijedima ljubavi ovisi sav Zakon i Proroci (Mt 22,40). Ipak stoji: »Imperativ Zakona pretvara se u indikativ evanđelja« (Luter).

Agape nije neka krepost koju čovjek može ispuniti samo ako hoće. Ona je *dar Božji*, milost koja se ostvaruje po Duhu Svetom. »Ljubav

Božja izlivena je u našim srcima po Duhu koji nam je dan« (Rim 5,5). Ona je »plod Duha« (Gal 5,22) koji se daje onima koji su u Kristu postali »novi stvor« (2 Kor 5,17), koji su dobili u Kristu posinaštvo Očevu (Gal 4,4 s). Ona je izraz novog postojanja u Kristu, »zakon duha života« koji nas oslobađa od »zakona grijeha i smrti« (Rim 8,2).

Apostol Ivan potresno razmišlja nad objavom ljubavi: »Ljubljeni, ne pišem vam ovu novu zapovijed, nego staru zapovijed koju ste primili od početka. Ta stara zapovijed je riječ koju ste čuli. S druge strane pišem vam novu zapovijed — ta se novost obistinjuje u njemu i u vama — jer tama prolazi, a pravo svjetlo već svijetli« (1 Iv 2,7 s). Da, zapovijed ljubavi nije bila nepoznata u Starom zavjetu, ali ona je sada nešto posve novo, ona je znak otkupiteljskog novog svijeta, novog stvaranja koje je započelo izljevom Duha Svetoga u ljudsko biće (Dj 2,17—18). To je život u ljubavi Očevoj, najautentičniji znak našeg posinaštva (Mt 5,48). »Kao što je Otac mene ljubio, tako sam i ja vas ljubio« (1v 15,9). »Kao što sam ja vas ljubio, ljubite i vi jedan drugoga« (1v 13,34). Ljubiti bližnjega znači ljubiti Boga (1 Iv 4,20).

Agape, zapovijed i Zakon Kristov, Duh Sveti izražavaju tu novu stvarnost, novo postojanje naše u Kristu, novo stvaranje (2 Kor 5,17), novu zemlju i nova nebesa (Otkr 21,1; 2 Pt 3,13).

Vjera i ljubav. Vjera, ufanje i ljubav su kršćansko postojanje. Apostol Pavao hvali u svom prvom pismu »djelotvornu vjeru, požrtvovnu ljubav i postojanu nadu« Solunjana (1 Sol 1,3). Vjera je put, ljubav je cilj, nada je oporište kršćanskog života. Bez vjere nema opravdanja (Rim 3,27), bez nade nema života. Ali i vjera i nada očituju svoju snagu ljubavlju (Gl 5,6).

»Sada ostaje vjera, ufanje i ljubav — to troje — ali najveća je među njima ljubav« (1 Kor 13,13). »Ljubav nikad ne prestaje« (1 Kor 13,8), nadživljuje smrt (Rim 8,37), veza je nesavladiva (Kol 3,14). Ona je raspoznajni znak Kristovog učenika (1v 13,35), ona je sigurni znak da smo od Boga (1 Iv 3,10), da smo u svjetlu (1 Iv 2,20), da smo »pravi vjernici« (3 Iv 5).

Ona je temelj, sadržaj i smisao kršćanskog života. Apostol Pavao ne ustručava se da njome izrazi i bračnu ljubav (Ef 5,25) jer i ona mora izraziti služenje, traženje dobra drugog, živjeti za drugog; ona mora biti znak »uzvišene tajne« — zaručnice ljubavi Krista i njegove Crkve (Ef 5,28—33).

Agape mora biti hvalospjev ljubavi našeg kršćanskog života i postojanja (1 Kor 13). Ništa nas ne smije rastaviti od ljubavi Kristove, od ljubavi Božje koja je u Kristu Isusu Gospodinu našem. Ni tjeskobe, ni nevolje zemaljskog vremena, ni život ni smrt, ni sadašnje patnje, ni progonstva eshatološkog vremena (Rim 8,35—39; Mt 24,9—12).

Kršćanske zajednice okupljene u Kristu naziva prva kršćanska zajednica Agape-Ljubav. Mučenik Ignacije (umro 107) naziva tako u pismu crkve u Efezu, Smirni, Filadelfiji, Magneziji, Tralima. Crkvu u Rimu naziva crkvom koja predsjeda univerzalnoj Crkvi koju naziva Agape: prokathemene tes agapes.

Kraljevstvo Božje Isus uspoređuje sa svadbenom gozбом. To je svadbena gozba koju Otac nebeski priređuje svome Jedinorođencu (Mt 22,1—14). Ono je »svadba Jaganjca« i »blago onome koji je pozvan na svadbenu gozbu Jaganjca« (Otkr 19,7—9). Agape nam daje »pravu

spoznaju«, ispravno rasuđivanje i prosuđivanje; po njoj postajemo čisti i besprijekorni za Kristov dan, »na hvalu i slavu Božju« (Fil 1,9—11). Po njoj se sjedinjujemo s braćom i u Kristu da Krist bude »sve u svemu« (Kol 3,11). Po njoj se po Kristu u Duhu uzdižemo Ocu da Bog bude konačno »sve u svemu« (1 Kor 15,28).

Agape je zaista najizvorniji i najbogatiji kršćanski termin. Agape je sadašnjost i budućnost, Kairos i Telos postojanja čovjeka i svemira.

Sv. Augustin kaže: *credo ut intelligam*; teolozi nade kažu: *spero ut intelligam*; sv. Pavao i Ivan kažu: *amo ut intelligam*. Smrtni čovjek ne može vidjeti »Božjega lica« (Izl 33,6). »Boga nikad nitko nije vidio« (Iv 1,18). Bog se objavljuje u Starom zavjetu u svojim zahvatima i djelima kao Bog ljubavi (Izl 34,6—7). U Novom zavjetu zasvijetlio nam je njegov bitak u Isusu Kristu: upoznajmo da je Bog ljubav (1 Iv 4,8). I zato Boga u biblijskom smislu ne možemo »upoznati« filozofskim, apstraktnim, intelektualističkim razglabanjima, doumljivanjem, teorijama. Boga možemo upoznati, susresti, doživjeti samo na putu agape — ljubavi. To je jedini i »najuzvišeniji put« (Kor 12,31). Agape nam jedino omogućuje da shvatimo i upoznamo Boga, jer *ho Theos agape estin*, »Bog je ljubav« (1 Iv 4,8.16).

BIBLIOGRAFIJA: J. COPPENS, *La doctrine biblique sur l'amour de Dieu et du prochain*, u *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 40 (1964) 252—299; G. QUELL — E. STANFFER, art. *Agape* u *Theolog. Wörterbuch*, sv. 1 (1933) 20—25; K. H. SCHEKLE, *Theologie des Neuen Testaments*, sv. 3. Etos, Düsseldorf 1970, 117—139; C. SPICQ, *Agape dans le Nouveau Testament*, 3 sv., Paris 1958—1960; W. WARNACH, *Agape*, Die Liebe als Grundmotiv des neutestamentlichen Theologie, Düsseldorf 1951; J. WEISSGERBER, *Osnovni zakon svemira*, Zagreb 1972; XAVIER LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb 1969, LJUBAV 497—508; ŽENIDBA 1548—1554.

SUMMARIUM

Existunt diversa genera amoris quae inter se opponuntur, uti amor divinus et amor humanus, an unicus amor qui est fundamentum totius universi? Ex usu verborum in Biblia hebraica constare potest quod agitur de unico amore qui a Deo in universum diffunditur et in homine conscius fit. Traductores LXX optime amor Dei et amor hominis unico vocabulo *agape* vertunt quod ad hoc mysterium amoris ab ipsis traductoribus creatum esse videtur. Et ex traductione LXX transit in Novum Testamentum. Deus est Amor et creando mundum spargit in universum calorem sui amoris et speciatim in homine et in Christo Jesu hic amor assumitur et ad Deum revertitur. Ideo et cognoscere Deum possumus per viam amoris secundum adagium: amo ut intelligam.